

РЕЦЕНЗИЯ

от доц. д-р Магдалена Борисова Елчинова

преподавател и ръководител на деп. „Антропология“ в Нов български университет

(н.ст., име, презиме, фамилия – акад. дл. в научна организация)

на дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен 'доктор'

в област на висше образование 3. Социални, стопански и правни науки

професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата

докторска програма Социална антропология

Автор: Анелия Илиева Авджиева

Тема: Мобилност, джендър и социални мрежи при ромите

Научен ръководител: доц. д-р Добринка Драгиева Парушева, ПУ „Паисий Хилендарски“

1. Общо описание на представените материали

Със заповед № Р33-5151 от 30.10.2017 г. на Ректора на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ (ПУ) съм определен(а) за член на научното жури за осигуряване на процедура за защита на дисертационен труд на тема „Мобилност, джендър и социални мрежи при ромите“ за придобиване на образователната и научна степен ‘доктор’ в област на висше образование 3. Социални, стопански и правни науки, професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата, докторска програма Социална антропология. Автор на дисертационния труд е Анелия Илиева Авджиева – докторантка в редовна форма на обучение към катедра „Етнология“ с научен ръководител доц. д-р Добринка Парушева от ПУ „Паисий Хилендарски“.

Представеният от Анелия Авджиева комплект материали на хартиен носител е в съответствие с Чл.36 (1) от Правилника за развитие на академичния състав на ПУ и включва следните документи:

- молба до Ректора на ПУ за разкриване на процедурата за защита на дисертационен труд;
- автобиография в европейски формат;
- нотариално заверено копие от диплома за висше образование (ОКС ‘магистър’)
- заповеди за записване в докторантура, прекъсване на обучението и за продължаване на обучението;

- заповед за провеждане на изпит от индивидуалния план и съответен протокол за издържан изпит по специалността;
- протоколи от катедрени съвети, свързани с докладване на готовност за откриване на процедурата и с предварително обсъждане на дисертационния труд;
- дисертационен труд;
- автореферат;
- списък на научните публикации по темата на дисертацията;
- копия на научните публикации;
- декларация за оригиналност и достоверност на приложените документи;
- справка за спазване на специфичните изисквания на съответния факултет.

Докторантът е приложил три броя статии по темата на дисертацията – две публикувани и една под печат (с потвърждение от редактора) в международни издания. Освен тях има и 7 доклада от международни конференции в България и в чужбина.

2. Кратки биографични данни за докторанта

Анелия Авджиева е завършила Пловдивския университет с успешно придобити бакалавърска и магистърска степен по етнология, след което продължава обучението си там като докторант по социална антропология. Специализирала е антропология по програма „Еразъм“ като бакалавър в Университета в Любляна през 2010 г. и после като докторант в Университета в Регенсбург, Германия (2016 г.). Има дългогодишен опит в теренна антропологическа работа както по време на следването си, така и извън него. Участвала е в различни изследователски проекти, включително и като обучител. По-голямата част от теренния ѝ опит е свързан с изучаване на ромите в Пловдив и региона. Участва активно на научни форуми, включително и международни, като част от докладите ѝ, изнесени на тях, впоследствие са публикувани. Владее отлично английски език, ползва немски и сърбо-хърватски. Трите публикации по темата на дисертацията ѝ са на английски език. Биографията ѝ показва солидна подготовка в областта на етнологията и социалната антропология и градивно развиване на уменията и компетенциите ѝ в тези научни области.

3. Актуалност на тематиката и целесъобразност на поставените цели и задачи

Анализираният в дисертационния труд на Анелия Авджиева проблем е значим и актуален в научно отношение, доколкото засяга актуални социални практики, свързани с миграцията и мобилността, които са дискутирани от неизследвана поне в българската наука гледна точка – тази за формирането и развитието на социални мрежи в условията на международна миграция и с оглед на социалния пол. В труда се пресичат няколко големи изследователски полета – миграция и мобилност, социални мрежи, джендър и изследване на ромите, при което

социалните мрежи и свързаният с тях символен капитал са във фокуса на вниманието, а останалите полета са използвани като инструментариум, чрез който се анализира основният проблем. Това е актуална тенденция в съвременните социални изследвания и води до значими наблюдения и изводи. Избраният изследователски подход – сравнително изследване на случаи – позволява анализът на проблема да се задълбочи на нива – (тези на индивида и на неговото непосредствено обкръжение като семейство, род, локална общност), които иначе често изпадат от вниманието на изследователите. Работата е актуална и в научно-приложно отношение, защото се фокусира върху проблемна в българското общество група – ромите и особено жените сред тях, като изводите, до които се достига биха могли да се използват при разработването на конкретни инициативи, програми и стратегии, свързани с повишаване на техния статус и постигане на по-висока степен на интеграция в голямото общество. Конкретните задачи, които се поставят в отделните глави отговарят на характеристиките на изследвания проблем.

4. Познаване на проблема

Докторантката познава добре състоянието на проблема и показва добри познания и в четирите изследователски полета, които се застъпват в труда ѝ – миграция и мобилност, социални мрежи и социален капитал, джандър изследвания и циганология. Тъй като става дума за обширни интердисциплинарни области, логично е някои от тях да познава по-добре, отколкото други. В работата си тя показва отлично познаване и критично боравене с терминологичния и аналитичен апарат на изследванията върху социалните мрежи. Работата ѝ е издържана в контекста на теориите на Бурдийо, Боасевен и на други водещи антрополози и социолози. Добре е запозната и с разнообразните и могобройни изследвания на ромите – в България, на Балканите, в Централна и Източна Европа и др. В работата ѝ се правят препратки към множество водещи автори и текстове, които умело се използват за контекстуализиране на собствения ѝ теренен опит. Относително в по-малка степен демонстрира познания на изследвания върху миграциите/мобилността и върху социалния пол. Независимо от това обаче, докторантката показва, че познава основни трудове в тези области и свободно използва специфичната терминология, както и някои аналитични положения за нуждите на собствения си анализ. Използваната литература е коректно цитирана и творчески преосмислена върху специфичния теренен материал, който се анализира в дисертацията.

5. Методика на изследването

В работата се прилагат два типа подходи – на теренно антропологическо изследване и на анализ. На терена преобладават качествените методи на изследване, базиращи се на полуструктурирани интервюта и биографични разкази. Докторантката избира да се опре на често

използваното в антропологията изследване на случаи. По-конкретно, тя съпоставя два близки, но и достатъчно различни случая на мобилни ромски жени – една, живееща в големия град и друга, живееща на село. Въпреки някои очевидни ограничения на този метод на наблюдение, който не позволява да се правят генерализирани обобщения, смятам, че той е адекватно избран за целите, които си поставя докторантката. Чрез този подход се навлиза в дълбочина на наблюдаваните процеси и явления и може да се очертае как на практика става това, което вече е добре описано теоретично – как се формират, поддържат и трансформират социални мрежи, как се генерира и разширява символният капитал в тях и се променя социалната позиция на отделните индивиди. Този тип наблюдение извежда на преден план ставащото на индивидуално равнище, както и в най-близкото обкръжение на изследваните индивиди или на микро и мезо ниво, по терминологията на докторантката. Основните аналитични методи, използвани в труда, са сравнителен, контент и качествен мрежови анализ. Сравнението се прави доста ограничено, предимно между двата изследвани индивидуални случая. Най-последователно и добре е направен мрежовият анализ в съответствие и с основната цел на дисертацията, която е насочена към опознаване на процесите, засягащи социалните мрежи, в които индивидите (предимно жени) участват в условията на трансгранична миграция. Като цяло избраната методология е адекватна на поставената цел и изследователски задачи и позволява достигането до важни и аргументирани изводи.

6. Характеристика и оценка на дисертационния труд

Дисертационния труд на Анелия Авджиева се състои от увод, три глави, заключение и приложения. В увода (5-15) се формулира основната цел на изследването, а именно „социалните мрежи, връзки и обмени, които задвижват и поддържат движението на трудово мобилни жени, живеещи в махали и места, определяни като ромски.“ (с.6). Ясно са изведени и основните изследователски задачи, които впоследствие се дискутират в отделните глави. Очертава се и се обяснява пресичането на изследователски полета – социални мрежи, джендър, миграция/ мобилност, роми. Обособяват се мястото и ролята на всяко от тях при формулирането и изясняването на изследователския проблем – докато социалните мрежи са фокус на изследването, социалният пол и миграцията са инструментите, чрез които се анализира този проблем, а ромите са изследваната таргет група, но не на общностно, а на индивидуално равнище. В увода се очертават най-общо и методите на изследване, използвани в дисертацията и преди това на терена.

В първа глава „От терена към теорията“ (16-78) се представят изследваните групи индивиди и се въвежда в проблемите на конкретното теренно изследване. На терена е отделено не малко място, но пред вид избраният фокус върху индивида и неговото най-близко обкръ-

жение смятам, че в тази въвеждаща глава не е казано достатъчно за изследваните индивиди. Напр. не става ясна възрастта им, не се описва още в самото начало образователното им равнище, много бегло се говори за семействата им, не научаваме достатъчно факти от биографиите им. С развитието на дисертацията някои от тези пропуски постепенно се запълват, но като цяло остава усещането за едно непълно извеждане на знанието за средата, личността и начина на живот на изследваните лица, обект на анализа. По-вероятно става дума за недостатъчно експлициране от самото начало на познание за изследваните лица, което иначе докторантката е придобила на терена. Това донякъде ограничава и самия анализ по-нататък, въпреки че не пречи на доказването на основната теза. Добре е също така при представянето на подхода *multi-sited ethnography* да се направи препратка и към труда на Джордж Маркус, който пръв дефинира понятието.

В тази глава доста детайлно се представя основната теоретична рамка на дисертацията – теорията на Бурдийо за полето, мрежите и диспозициите на социалните актьори. Дефинирани са и основните понятия, които са гръбнак на анализа по-нататък – джендър, мобилност и миграция (с приликите и разликите между тях), символен капитал, хабитус, труд и работа (с подчертаване на разграничението между двете). Тази теоретична част е добре разработена, без неясноти и несъответствия и с добро познаване на съответната специализирана литература. Освен това теоретичната рамка е изведена на основата на теренните наблюдения, т.е. тя „естествено“ произтича от наблюденията, а не се прави опит изкуствено да се „напъха“ конкретен емпиричен материал в избран или модерен теоретичен „калъп“.

По-нататък в главата са прецизирани и изследователските тези и търсения. Докторантката се интересува от обмените в социалните мрежи и от начините, по които жените активират и използват социалните връзки“ преди, по време на и след периодите на международна трудова мобилност (с. 59). Специално внимание е отделено на понятието за социална мрежа, както и на връзката на жените със семейството и общността – необходими теоретични уточнения, илюстрирани с примери от собствения терен, които улесняват възприемането и разбирането на следващия анализ. Тази глава е добре балансирана и играе важна роля в структурирането и разбирането на целия труд.

Във втора глава „Женската мобилност в полето на международния труд. Стратегии и практики“ (79-144) се дискутират в детайли мобилните практики на изследваните жени в полето на международния труд. Акцентира се върху стратегиите, които жените изграждат и върху капитала, който обменят (преди всичко върху символния капитал). В тази глава теренните наблюдения на докторантката се описват и анализират изцяло в духа на теорията на Бурдийо за полето, мрежите, хабитуса и символния капитал.

Основна част от главата е посветена на описание и анализ на различните форми на труд в чужбина – куфарна търговия в Турция, нископлатен труд на Запад (Германия, Гърция, Испания, Франция) – и съчетаването им с периоди на немобилност и работа у дома. При това се очертават особеностите на градската и селската среда чрез съпоставяне на двата изследвани случая. По-нататък въз основа на подробното описание на икономическата мобилност се дискутират и социалните мрежи в полето на труда за всеки от изследваните индивиди. Посочва се как мобилността и пресичането на държавни граници водят до граничност във възприемането на социалния статус и образа на жената в ромските общности. Въпреки че на равнището на нормите мобилната жена е възприемана като нарушаваща нормите, гарантиращи добро име, чест и доверие, в труда ясно се показва, че на практика се наблюдава увеличаване на участието на жената при вземането на решение за трудова мобилност.

Въпреки че тази глава е по-несистематична от предходната и следващата, тя добавя много от липсващата в началото информация за изследваните индивиди и тяхната среда и поведение. В главата се експлицира и основният емпиричен материал, който се анализира по-подробно в следващата глава и на базата на който се извеждат основните наблюдения и изводи за динамиката на социалните мрежи и използването на символен капитал в тях от страна на ромските жени. При представянето на семейството и семейните връзки в изследваните случаи (с.133) бих препоръчала да се използва терминът „функционално разширено семейство“, който е добре дефиниран и прилаган в антропологическите изследвания (вж. Gökçay, Shorter 1993; White 1996).

В глава трета „Социални мрежи и обмени – от субекта към общността“ (145-198) се прави подробен анализ на обмените в мрежите в две полета – икономическото (обмените на икономически и културен капитал) и информационното (обмените на знанието за възможностите и границите, уменията, опита, знаците, честта, доверието и престижа) (с.145). Тези обмени се разглеждат на две равнища – в отношенията индивид-индивид и в отношенията индивид-общност и в две измерения на мобилността – „навън“ и „у дома“, т.е. в чужбина и в мястото на уседналост. Основните въпроси, които се дискутират са: Как жените използват своя социален капитал в икономическото и информационното поле? По какви начини жените използват своя усет за „оплитане на мрежите“? Как се обменя символният капитал в мрежите на мобилните жени и мъже? Главата е структурирана в два основни раздела. В първия се коментират пространствата и полетата на обмен, които са социален капитал на жените (образованието и взимането на шофьорска книжка, поддържането на социален престиж и контакти чрез вземането на пари и помощи и продаването на вересия), ролята на инвестирането и реципрочността в поддържането и разширяването на социалните мрежи. Във втория раздел се

набляга върху изследването на циркулиращите в полетата на обмен символи и информация. Тук акцентите са върху променящия се образ на пътуващата жена и върху символните обмени и борби на ромските жени във връзка с понятията за доверие, чест, престиж и репутация. Тази глава е добре систематизирана и в нея докторантката в най-голяма степен развива уменията си да прави плътно описание на изследваните случаи и да анализира в дълбочина емпиричния материал.

В заключението (199-206) се извеждат основните изводи и заключения от отделните глави и текста като цяло. Основната хипотеза, заложена в началото на текста, е успешно доказана в процеса на анализ, а именно, че „жените, които са трудово мобилни, боравят по-умело от немобилните със своите умения и знания за оплитане на социалните мрежи и инвестират в и използват по-успешно социалния си капитал“. Приемам напълно обобщените аргументи в подкрепа на тази теза, изложени още веднъж в заключението. Обръщам внимание обаче, че този извод би бил много по-добре аргументиран, ако се предлагаше също такава задълбочено разглеждане на случаи с немобилни ромски жени – това е една посока, в която работата на докторантката може да бъде продължена в бъдеще. Успешно е защитено терминологичното разделение между труд и работа, което докторантката прокарва в работата си. Показано е и амбивалентното отношение в ромските общности към мобилните жени, като на равнището на практиката се демонстрира, че то се развива по посока на постепенното им приемане. Налице е абмивалентно третиране на самите норми – на равнището на изказа нормата все още изключва мобилността като положително качество на жената, по-скоро я разглежда като условие за накърняване на нейната чест и репутация. На равнището на практиката дисертацията показва все по-ясното нарастване на символната власт и участие на жената в полето на международния труд и все по-голямата роля на жените при вземането на решения за мобилност. Така работата косвено очертава и процеса на предоговаряне на традиционните норми и образи в резултат от променящата се социокултурна среда и практики.

7. Приноси и значимост на разработката за науката и практиката

В заключение може да се каже, че дисертационният труд на Анелия Авджиева е убедително разработен и приносен по своя характер. Един от основните приноси е в самото формулиране на изследователския проблем, който е неразработван в българските социални науки и относително слабо анализиран в международната антропология. Силни страни на работата са както направеното теренно изследване, върху което се развива анализът, така и намирането на баланс между четирите големи изследователски полета, пресичащи се в този анализ (изследването на социалните мрежи, на миграцията/ мобилността, на социалния пол и на ромските групи). В методологически план приносът на работата е, че предлага задълбочен анализ на

индивидуални случаи, което позволява на практика да се проследят процесите на поддържане и разширяване на социалните мрежи, на акумулирането и използването на символен капитал и то по линия на разделението между половете. Акцентът върху микро и мезо нивото, т.е. равнището на индивида и равнището на непосредственото му/ ѝ обкръжение рядко се засяга в социалните изследвания на мрежите и обмена на социален капитал и обикновено се опира на задълбочени антропологически изследвания. В контекста на антропологията работата на Анелия Авджиева е качествено разработена и по отношение на плавното преливане между емпирия и теория. Теренният материал е добре систематизиран и описан и дава надеждна основа за анализ и обосноваване на теоретичните изводи. Накрая, работата е приносна и в научно-приложен план. Ромската миграция от Балканите е актуален проблем в много западноевропейски страни, където генерира различни социални конфликти и проблеми (проституция, незаконни дейности, начин на живот в незаконни гета и катунци, натиск върху системата за социално осигуряване и др.). Този труд помага да се видят част от мотивите и целите на ромската миграция в дълбочина и така се увеличава разбирането на тези процеси. На свой ред това е основа за разработването на по-ефективни политики и практики за справянето със социалните проблеми, произтичащи от този тип миграция както в приемните общества, така и в обществото на произход. По този начин трудът на Анелия Авджиева обогатява както полето на миграционните изследвания в България, така и практическите интеграционни политики спрямо ромите в страната.

8. Преценка на публикациите по дисертационния труд

Докторантката представя общо три статии на английски език, свързани с темата на дисертацията. Две са излезли от печат, а една е под печат (потвърдено с писмо от страна на редактора) в международни списания и сборници. Тези текстове разработват значими проблеми, свързани с дисертационния труд. Освен статиите, Анелия Авджиева е представила и 7 доклада от международни конференции в страната и чужбина. Всички тези текстове показват как се развива и избистря изследователската теза, залегнала в докторската дисертация, уточняването на терминологичния апарат и методите на анализ, критичността на авторката към собствения ѝ анализ и наблюдения. В крайна сметка публикациите на Анелия Авджиева свидетелстват за трайния ѝ изследователски интерес към проблематиката на социалните мрежи и социалния капитал в условията на миграция сред ромски общности, за еволюцията ѝ като изследовател, за амбицията ѝ да се утвърди в полето на социалната антропология. Липсва информация за забелязани цитирания на докторантката, но участието на международни форуми и публикуването на английски език говорят за намерението ѝ да се утвърди като изс-

ледовател с влияние в международен аспект. Смятам, че тази нейна заявка намира потвърждение в качеството на дисертационния й труд.

9. Лично участие на докторанта(ката)

Предложената работа като провеждане на теренно наблюдение и като анализ е оригинален продукт и принос на Анелия Авджиева и не е заимствана от други изследвания, в които докторантката няма участие.

10. Автореферат

Авторефератът към дисертационния труд на Анелия Авджиева е добре направен и адекватно представя съдържанието, изследователските акценти и основните изводи, направени в дисертацията.

11. Критични забележки и препоръки

Повечето ми критични забележки към работата на Анелия Авджиева са свързани с отделни детайли в работата й, а не с труда като цяло, и са посочени при анализа на отделните глави. Освен някои споменати терминологични уточнения, критиката ми е към недостатъчно плътното описание на изследваните индивиди и тяхната среда – нещо, което е от особена важност при избрания подход на изследване върху конкретни случаи. Пренебрегването на влиянието на религиозната принадлежност върху миграционните стратегии и практики, а също и върху социалните мрежи, което докторантката съзнателно поставя като ограничение, ми се струва, че е в ущърб на анализа. Още повече, че поне в единия, а вероятно и в двата изследвани случая става дума за променена религиозна принадлежност, която е интересно да се види как влияе върху социалните мрежи. Изследването на родствените връзки и отношения в по-голяма дълбочина също би помогнало за подсилване на направените наблюдения и изводи. Тъй като познавам и предишен вариант на работата, забелязвам, че докторантката умее да се вслушва в препоръките и критичните забележки и е успяла да изчисти повечето от терминологичните и методологически грешки на предишните варианти.

Основната ми забележка е по отношение на стила на писане. Често се използват дълги и недобре структурирани изречения, които затрудняват възприемането на труда. Терминологизират се думи, които не се използват често на български език и това прави изказът тромав и дори изкуствен (вероятно тук оказва влияние фактът, че предишните публикации на докторантката са правени на английски език и тя използва като калки думи и изрази от английските варианти, без да търси кое е най-доброто им представяне на български език). В работата има и доста граматични и правописни грешки. Всичко това следва да се изчисти при евентуално публикуване на дисертационния труд, защото затруднява възприемането му от страна на читателите и снижава качеството на работата.

12. Лични впечатления

Познавам много бегло Анелия Авджиева, главно от участията ѝ на научни форуми. От тях имам впечатлението, че тя е силно мотивирана да се развива като изследовател в областта на социокултурната антропология.

13. Препоръки за бъдещо използване на дисертационните приноси и резултати

Разглежданият дисертационен труд съдържа редица възможности за доразвиване, посочени както от докторантката в текста, така и в критичните ми забележки. Такива са например развиването на анализа и по посока на изследване на макро нивото, изследване на влиянието на религиозната принадлежност върху мобилността и социалните мрежи сред ромските жени. Бих препоръчала още запознаване в по-голяма степен с миграционните изследвания в България и задълбочаване на сравнителния характер на това изследване – ромските практики да се сравняват и с практиките на други групи и общности в България и на Балканите, за да се открият по-ясно спецификите и общите тенденции.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Дисертационният труд на Анелия Авджиева „Мобилност, джендър и социални роли при ромите“ съдържа научни и научно-приложни резултати, които представляват оригинален принос в науката и отговарят на изискванията на Закона за развитие на академичния състав в Република България (ЗРАСРБ), Правилника за прилагане на ЗРАСРБ и съответния Правилник на ПУ „Паисий Хилендарски“. Представените материали и дисертационни резултати напълно съответстват на специфичните изисквания на Философско-историческия факултет, приети във връзка с Правилника на ПУ за приложение на ЗРАСРБ.

Дисертационният труд показва, че докторантката Анелия Авджиева притежава задълбочени теоретични знания и професионални умения по научна специалност социална антропология, като демонстрира качества и умения за самостоятелно провеждане на научно изследване.

Поради гореизложеното, убедено давам своята **положителна оценка** за проведеното изследване, представено от рецензираните по-горе дисертационен труд, автореферат, постигнати резултати и приноси, и **предлагам на почитаемото научно жури да присъди образователната и научна степен ‘доктор’** на Анелия Авджиева в област на висше образование: 3. Социални, стопански и правни науки, професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата, докторска програма Социална антропология.

..... 20.... г.

Рецензент:

Доц. д-р Магдалена Елчинова

(ак. дл. н. ст. име фамилия)